

მიხეილ ბახტაძე

„დარბაზის“ არსებობის საკითხისათვის XI-XIV საუკუნეების საქართველოში

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, „დარბაზი“ წარმოადგენდა მეფესთან არსებულ სათათბირო ორგანოს, რომელიც გარკვეული პერიოდულობით იკრიბებოდა. რა თქმა უნდა, სიტყვა „დარბაზს“ სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდა და ამას ყველა მეცნიერი აღიარებს.

პირველად „დარბაზის“ საკითხი სერიოზულად ივანე ჯავახიშვილმა შეისწავლა. მეცნიერის აზრით, „ქართულში ეს სიტყვა ამირას, მეფის ან, საერთოდ, მბრძანებლის სასახლეს ნიშნავდა. ამასთანავე, დარბაზს სასახლის იმ ოთახსაც ეძახდნენ, რომელშიც სახელმწიფო საქმეების გამო მეფის თანდასწრებითა და მონაწილეობით სხდომა იმართებოდა ხოლმე. რაკი სპარსულში ეს სიტყვა კარს ნიშნავდა, საფიქრებელია, რომ მას ქართულშიც თავდაპირველად ასეთივე მნიშვნელობა ექნებოდა და ჯერ ეს ტერმინი „სამეფო კარის მაგიერი“ და „სამეფო დარბაზის“ სახით გავრცელებული უნდა ყოფილიყო. რაკი „სამეფო კარი“ მეფის სასახლის აღსანიშნავადაც იხმარებოდა, ამიტომ „სამეფო დარბაზსაც“, ასევე, მეფის სასახლის მნიშვნელობა მიენიჭებოდა. თვით დარბაზობა მეფის თავმჯდომარეობით იმართებოდა. დარბაზობაში მონაწილენი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდნენ: ერთ ჯგუფს შეადგენდნენ ხელისუფალნი, რომელთაც ჯდომის უფლება ჰქონდათ, მეორეს – ხელისუფალნი, რომელთაც ჯდომის უფლება არ ჰქონდათ, არამედ უნდა მდგარიყვნენ. ამას გარდა, ჯდომის უფლების მქონე ხელისუფალნიც, თავის მხრივ, რამდენიმე ჯგუფად იყოფოდნენ: ვაზირები ოქროჭედილ სელებზე ისხდნენ, დანარჩენი დიდი ხელისუფალნი ჩვეულებრივ დასაჯდომებზეც, მაგრამ უფროსი მათგანი „სასთაულითა“ ე.ი. ბალიშზე, უმცროსნი, ალბათ, უსასთაულოდ მსხდარან. დარბაზის წევრებს განსაკუთრებული საერთო სახელი ჰქონდათ: მათ ეწოდებოდათ „დარბაზის ერნი“. ქართული ენის ცნობილი ფონეტიკური კანონის წყა-

ლობით ამ ტერმინითგან წარმოიშვა „დარბაისელი“. დარბაზის წევრნი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდნენ: ერთ ჯგუფს შეადგენდნენ „ველოსანნი“, მეორე ჯგუფს – „უკელინი“. დარბაზობა ორნაირი სცოდნიათ: ან „დიდის წესითა“, ან „უმცროსითა“. თუ რომელი მათგანით უნდა ყოფილიყო დარბაზობა, ყოველ კერძო შემთხვევაში ეს მეფეს უნდა ებრძანებინა. დიდი დარბაზობა დარბაზის საზეიმო სხდომას წარმოადგენდა. საფიქრებელია, რომ დარბაზობა „უმცროს-თა წესითა“ სახელმწიფო დარბაზის საქმიანი სხდომა უნდა ყოფილიყო. დარ-ბაზობა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეების განსახილველად და გადასაწყვეტად იკრიბებოდა და დღესასწაულ-ზეიმისთვისაც. მისი განსაგებელი იყო: კანონმდებლობა და უზენაესი მართლმსაჯულება; ომის გამოცხადების საკითხი; თამარ მეფესთან მაინც დიდ ხელისუფალთა არჩევა-დანიშვნის სა-კითხი; არჩეული ხელისუფლების „დალოცვა“ და „კელდასხმა“; საზეიმო სხდომა გამარჯვებული ლაშქრის შინ დაბრუნებისა და ზავის ჩამოგდების გა-მო; დარბაზობა მეზობელ და შორეულ სტუმრად თუ დახმარების სათხოვნე-ლად მოსულ მეფე-მბრძანებლების, ან და მათგან წარმოვლენილი დესპან-მო-ციქულების მისაღებად და მოსასმენად; დიდი დღესასწაულების დროს“.¹

შემდგომი პერიოდის მეცნიერ-მკვლევართა უმეტესობამ გაიზიარა ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრება.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში მ. ბერძნიშვილი წერდა, რომ „დარბაზი საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო. დარბაზი შედგებოდა დარბაზის ერისაგან. დარბაზის ერი (აქედან სიტყვა „დარბაისელი“) გულისხმობდა ყველა ვაზირს და მის ხელ-ქვეით მოხელეს, აგრეთვე, საქვეყნოდ გამრიგე დიდ მოხელეებსა და სასულიერო მესვეურებს. „მეფის კურთხევის წესი“ და „გარიგება ხელმწიფის კარისა“ გვამცნობს დარბაზის ერის „დგომისა და ჯდომის წესს“. „ისტორიანი და აზ-მანის“ ტექსტის სათანადო ადგილები გვიჩვენებს დარბაზის წესის ზოგ სა-კითხს: დარბაზი – სახელმწიფო საბჭო – იკრიბებოდა მეფის თავმჯდომარე-ობით. დარბაზის შემადგენლობის ერთ ნაწილს ჯდომის უფლება ჰქონდა, მე-ორე ნაწილს კი არა, იგი ფეხზე უნდა მდგარიყო. მოხელეთა იმ ნაწილში, რომელსაც ჯდომის უფლება ჰქონდა, ყველა ერთი უფლებისა არ იყო. ვაზი-რები ოქროჭვდილ სელებზე იხსდნენ, მომღვწეო რანგის ხელისუფალნი ჩვე-

¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. თხზულებანი. ტ. VII. თბ. 1984, გვ. 179-186.

უღებრივ დასაჯდომებზე – ამათგან ზოგს „სასთაულიც“ (ბალიში) ედო, ზოგს კი – არა. ჯდომის წესის ამ გარეგნულ გამოხატულებაში ჩანდა თვით მოხელეთა იერარქიული წყობაც. დარბაზის კომპეტენციაში შედიოდა კანონმდებლობა და უზენაესი მართლმსაჯულება, ომის გამოცხადების, დიდ ხელისუფალთა არჩევა-დანიშვნის, ზავის დადების და სხვა საკითხები. დავით აღმაშენებლის დროიდან, როდესაც მეფის ძალაუფლება სულ უფრო ძლიერდება, დარბაზის მნიშვნელობა ფორმალურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ დიდგვარიან აზნაურთა გამუდმებული ცდები, მიმართული მეფის ხელისუფლების შეზღუდვისა და საკუთარი როლის გაძლიერებისაკენ, თანდათანობით იწვევენ დარბაზის, როგორც დიდგვარიანთა ნების გამომხატველი ორგანიზაციის, მნიშვნელობის გაზრდას. თამარის მეფობაში ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლის შემდეგ მეფეს ჩამოსცილდა სახელმწიფო საკითხების ერთპიროვნული გადაწყვეტის უფლება და დარბაზი შეიქმნა ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი საქმის გადაწყვეტის მონაწილე და ორგანიზატორი. დარბაზი იღებს მეფის თანამდგომელისა და ერთი ნების გამოხატულებას. მეფე ყოველ მნიშვნელოვან ღონისძიებას ატარებს მხოლოდ და მხოლოდ დარბაზის ერთა „თანადგომითა და ერთნებაობით“. ამ შემთხვევაში სამეფო ხელისუფლება ერთგვარ კომპრომისზე წავიდა; ყუთლუ-არსლანის დასი მოითხოვდა „მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვის“ უფლებას. ამ დასმა ეს წადილი ვერ შეისრულა, მაგრამ არც სამეფო ხელისუფლება დარჩენილა წინანდელ პოზიციებზე – იგი ერთგვარ დათმობაზე წავიდა, რაც დარბაზის ერთა მნიშვნელობის გაზრდასა და სამეფო ხელისუფლების შედარებით შესუსტებაში გამოიხატა (დარბაზმა მიაღწია მნიშვნელოვან ღონისძიებათა გატარებისას მეფესთან „თანადგომას და ერთნებაობას“).²

ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, „მეფესთან არსებობდა ფეოდალების სათათბირო ორგანო, რომელსაც დარბაზი ეწოდებოდა. ის წარმოადგენდა საერო და საეკლესიო დიდმოხელე ფეოდალების (ერისთავები, კათოლიკოს-ეპისკოპოსები, სამეფო მონასტერთა წინამძღვრები და სხვ.) კრებას. დარბაზობა მეფესთან, თუ საგანგებო მოწვევა არ იყო, დიდ ქრისტიანულ დღესასწაულებზე (ნათლისღებას, აღდგმას და სხვ.) იმართებოდა ზოლმე“.³

² მ. ბერძენიშვილი. სახელმწიფო წყობილება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1973, გვ. 350.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973, გვ. 87.

ა. კიკვიძე წერდა, რომ თამარის მეფობის დასაწყისში „იმართება ბრძოლა დიდგვარიანთა და უგვართა შორის. ეს არის დრო, როცა ქვეყნის მწარმოებელ ძალთა ხელთპყრობის სისტემა სამეურნეო ფისკალური, სასამართლო და სამხედრო უწყებათა სახით თავს იყრის მეფის კარზე ხელისუფლების უზენაეს ორგანოში – დარბაზში [სქოლიოში არის შენიშვნა, ამ მოვლენას ამ დროისათვის ორზე მეტი საუკუნის ისტორია აქვს გავლილი]. დარბაზი და მისი ცენტრი სავაზირო, ერთი მხრივ, როგორც ცენტრალური დაწესებულებები, ხოლო, მეორე მხრივ, საერისთავო, საციხისთავო, სახევისუფლო და სამამასახლისო, როგორც პერიფერიული დაწესებულებები, ქმნიან სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალიზებულ ქსელს. დარბაზი, რომლის სათავეში მონარქი დგას, შედგება დარბაზის წევრთა – წარჩინებულ-დიდებულთაგან ანუ „უხელოთა და ხელოსანთაგან“. ე.ი. დარბაზში შედიან და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში მონაწილეობას ღებულობენ არა მარტო თანამდებობის პირნი, არამედ თანამდებობის არქმონე პირნიც, რომელნიც აღიარებული არიან პოლიტიკურ საყრდენ ძალად თავიანთი მდგომარეობის მიხედვით. ამიტომ თვით დარბაზობაც და დარბაზის მოწვევის წესიც განსაზღვრულია. როცა გადაუდებელი საქმეებია გადასაწყვეტი, მცირე დარბაზობა იწვევა, ხოლო საკანონმდებლო სხდომებისა თუ მაღალ ხელისუფალთა დანიშვნის შესახებ იმგვარადვე, როგორც სახეიმი სხდომებისა და საერთოდ სადღესასწაულო ზეიმისათვის – დიდი დარბაზობა“.⁴ მეცნიერი თვლიდა, რომ დარბაზში დიდი ვაჭრებიც შედიოდნენ.⁵

ივ. სურგულაძე აღნიშნავდა, რომ „მეფის შემდეგ ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო იყო დარბაზი, საბჭო“.⁶ თუმცა უკვე შემდგომი ხანის ნაშრომში მეცნიერი წერდა, „ქართულ ისტორიულ წყაროებში დარბაზი არ არის განმარტებული, როგორც მსხვილი ფეოდალებისაგან შემდგარი სათათბირო, სახელმწიფო საბჭო; „ვეფხისტყაოსანში“ ამგვარ განმარტებას არც მოკვლით და არც არის“.⁷

ი. დოლიძე „დარბაზს“ განმარტავდა როგორც სამეფო საბჭოს, სამეფო კარს.⁸

⁴ ა. კიკვიძე. მე-12 საუკუნის საქართველო. თსუ შრომები. №9. თბ. 1939, გვ. 160.

⁵ ა. კიკვიძე. მე-12 საუკუნის საქართველო, გვ. 158.

⁶ ივ. სურგულაძე. ნარკვევები საქართველოს სამართლისა და სახელმწიფოს ისტორიიდან. ტ. I. თბ. 1963, გვ. 15.

⁷ ივ. სურგულაძე. სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხები „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 143.

⁸ ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. თბ. 1957, გვ. 130.

ჯ. სამუშია საგანგებოდ არ შეხებია დარბაზის საკითხს, თუმცა ყუთლუ-არსლანის საკითხის განხილვისას აღნიშნა, რომ გამოსვლა მართალია მარცხით დამთავრდა, „მოგვიანებით, სამეფო კარზე მეფის ვიწრო სათათბირო საბჭოს გარდა, არაერთხელ შეკრებილა ქვეყნის მნიშვნელოვანი საკითხების განსახილველად წარმომადგენლობითი სახით მინისტრები, პროვინციებიდან წარჩინებულნი, ეპისკოპოსები, მონასტერთა წარმომადგენლები. ასეთ წარმომადგენლობით შეკრებას ქართული წყაროები დარბაზობად იხსენიებს“.⁹

ი. ანთელავამ საგანგებო ნაშრომი უძღვნა „დარბაზის“ საკითხს. მეცნიერის დასკვნები ასეთი იყო: „1. XI-XIII საუკუნეებში „დარბაზი“ მეფის სასახლეს აღნიშნავს. სხვა მნიშვნელობით ის წყაროებში არ დასტურდება; 2. სასახლეში, დარბაზში კიდევ სხვა „დარბაზი“, ფეოდალთა სათათბირო „ორგანიზაცია“ არ არსებობს; 3. ტერმინი „დარბაზის ერი“ სასახლის შტატს გულისხმობს დიფერენცირების გარეშე, უმაღლესი მოხელეებიდან უმდაბლესამდე. ამასთან, ეს ტერმინი, როგორც ჩანს, სპეციალურია და მასში ერისთავთერისთავები, ისევე როგორც სასულიერო ფეოდალები არ უნდა იგულისხმებოდნენ“.¹⁰

ი. ანთელავა მოგვიანებით კიდევ შეეხო „დარბაზის“ საკითხს და განავითარა ადრე გამოთქმული მოსაზრებები. მკვლევარი თვლიდა, რომ „სასახლის“, როგორც მონარქის რეზიდენციისა და მმართველობის ცენტრალური აპარატის ადგილსამყოფლის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ქართულ წყაროებში საკმაოდ მარავალრიცხოვანია. V-X საუკუნეთა ძეგლებში მას ეწოდება „ტაძარი, „პალატა“. X საუკუნიდან გვხვდება „დარბაზი“, „სრა“. „ტაძრისა“ და „პალატის“ სინონიმად გარკვეული პერიოდიდან იხმარებოდა, ასევე, ტერმინი „დარბაზი“. ზემოაღნიშნული ტერმინები ჩვენ გვაინტერესებს არა როგორც გარკვეულ ნაგებობათა, არამედ როგორც გარკვეული დაწესებულების აღმნიშვნელები. სასახლეები, როგორც აღვნიშნეთ კიდევ, საქართველოს მეფეებს ბევრი ჰქონდათ, მაგრამ „სასახლე“ (ტაძარი, დარბაზი, პალატა), როგორც დაწესებულება, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურს ერთი ჰქონდა და ეს „სასახლე“ მასთან ერთად გადადიოდა ერთი ადგილიდან მეორეზე, ერთი სასახლიდან მეორეში. ამდენად „სასახლე“ (ტაძარი, დარბაზი, პალატა) ერთიან მონარქიაში იყო მხოლოდ ერთი. ეს „სასახლე“ წარმოად-

⁹ ჯ. სამუშია. ქართული პარლამენტარიზმის სათავეებთან (ყუთლუ-არსლანი). თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. X. თბ. 2016, გვ. 221.

¹⁰ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში. „მაცნე“ ისტორიის... სერია. № 4. თბ. 1976, გვ. 159.

გენდა მეფის უახლოეს გარემოცვას, სახელმწიფოს მართვის ცენტრალურ აპარატს“.¹¹ მეცნიერის აზრით, „დარბაზის ერი“ სასახლის პერსონალის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო.¹² თავის სოციალური შინაარსით „დარბაზის ერი“ ჭრელ კატეგორიას წარმოადგენდა. „მასში შედიოდნენ როგორც წარჩინებული დიდგვარიანები, ისე წვრილი აზნაურები და მსახურები“.¹³ რაც შეეხება „დარბაზის ყმას“, მკვევარის თვალსაზრისით, „ეს კატეგორია იგივე იყო, რაც პაჟები, სამეფო სასახლის ახალგაზრდული დასი“.¹⁴

მსგავსი მოსაზრება „დარბაზთან“ დაკავშირებით ჰქონდა ნ. შოშიაშვილს. „დარბაზი არ წარმომადგენდა სახელმწიფო ორგანოს თავისი მუდმივი შემადგენლობით და სამუშაო წესდებით. ეს იყო მეფის სასახლისა და სამეფო კარზე არსებულ სახელმწიფო დაწესებულებათა (საჭურჭლე, სააჯო კარი, სამწიგნობრო და სხვ.) ერთობლიობა. „დარბაზის ერი“ ეწოდებოდა არა სამეფო საბჭოს – დარბაზის წევრებს, არამედ დარბაზის – სამეფო სასახლის, სამეფო კარის მსახურ-მოხელეებს (საწოლის მწიგნობარი, ეგვიპტი, ამირეჯიბი, მეჭურჭლე, საჭურჭლის ნაცვალი და სხვ.), ე.ი. კარისკაცებს და სასახლის მცველ რაზმს, სასახლის გვარდიას (მესაწოლეების, მესაწოლეთუხუცესი და სხვ.). XI საუკუნემდე დარბაზის ერის შესატყვისი იყო „ტადრეულნი“.¹⁵ საენციკლოპედიო სტატიის სპეციფიკიდან გამომდინარე ნ. შოშიაშვილს არგუმენტაცია მოყვანილი არ აქვს. სამწუხაროდ, სხვაგან მის მოსაზრებებს „დარბაზთან“ დაკავშირებით ვერსად მივაკვლიეთ.

როგორც ვხედავთ, არსებობს ორი საპირისპირო მოსაზრება. ერთის მიხედვით, „დარბაზი“ სათათბირო ორგანო იყო, მეორეს თანახმად – კი არა. „დარბაზის“ რაობის გარკვევა მნიშვნელოვანია. ამას უკავშირდება ერთიანი ქართული მონარქიის სახელმწიფო წყობილებასთან დაკავშირებული მრავალი საკითხი, მაგ., დარბაზის უფლებების გაფართოება ან დარბაზის წევრთა შემადგენლობის ცვლილება, ყუთლუ-არსლანისა და მისი თანადასელების გამოს-

¹¹ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში. საქართველოს საისტორიო-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი. თბ. 2002, გვ. 14-16.

¹² ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში, გვ. 24.

¹³ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში, გვ. 30.

¹⁴ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში, გვ. 28.

¹⁵ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე). ტ. III, თბ. 1978, გვ. 379; ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. II. თბ. 2012, გვ. 319.

ვლის შემდეგ. თუ დარბაზი სათათბირო ორგანო არ იყო, მაშინ რისი უფლებები გაფართოვდა?

საკითხის კვლევას, იყო თუ არა „დარბაზი“ სათათბირო ორგანო, ის ართულებს, რომ წყაროებში არსებული ინფორმაცია, ხშირ შემთხვევაში, არ იძლევა ცალსახა დასკვნის გაკეთების საშუალებას და ყველაფერი მკვლევრის უფრო ინტერპრეტაციასზე დამოკიდებული. წყაროებში არის ცნობები, საიდანაც ერთმნიშვნელოვნად ირკვევა, რომ „დარბაზი“ აღნიშნავს სასახლეს, „დარბაზობა“ – შეხვედრას. თუმცა „დარბაზთან“, როგორც სათათბირო ორგანოსთან, დაკავშირებით ასეთი პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება.

პირველ რიგში, ვნახოთ, თუ რა ცნობებია დაცული ნარატიულ წყაროებში. თავს დროზე ი. ანთელავამ დაწვრილებით შეისწავლა წყაროები, მაგრამ ჩვენ კიდევ ერთხელ განვიხილავთ წყაროებში დაცულ ჩვენთვის მნიშვნელოვან ცნობებს.

სუმბატ დავითის ძესთან კვითხულობთ, „ბაგრატ მეფემან კურაპალატმან მოიყვანა ესე ორნი ძმანი, კლარჯთა კელმწიფენი, სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, **დარბაზობად** მის წინაშე, შეიპყრნა იგინი და აღიხუნა ციხენი და ქალაქნი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყვნა ციხესა შინა თმოგვსასა, და მუნ ციხესა შინა გარდაიცვალნეს სუმბატ და გურგენ“.¹⁶ ვეთანხმებით ი. ანთელავას მოსაზრებას, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს აუდიენციასთან, დაპატიუებასთან.¹⁷ „მოიყვანა დარბაზობად მის წინაშე“ უნდა ნიშნავდეს, მოიყვანა სასაუბროდ, სათათბიროდ ან უბრალოდ სასახავად. შესაბამისად, „დარბაზობა“ უნდა ნიშნავდეს საუბარს, თათბირს, შეხვედრას. ამ შემთხვევაში აშკარად არ იგულისხმება მეფესთან არსებული სათათბირო ორგანო.

„მატიანე ქართლისაჲში“ რამდენჯერმე გვხვდება ტერმინი „დარბაზი“. განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

1. „გაილაშქრა აფხაზთა მეფემან კახეთს, შეება და შეუჭდა მთასა ზედა მიქელ-გაბრიელთასა. და წყობასა შინა შეიპყრნა: სტეფანოზ ვარჯანის-ძე, პანკისისა ერისთავი; და ვაჩე, ძე გურგენ ბერისა, ხორნაბუჯის ერისთავი; და ჯედი, დისწული გოდერძისა, შტორის ერისთავი და მაჭველისა. გარდადგა თიანეთს და დაწუა **დარბაზი** ბოდბეისა, სახლი სახელოვანი, დიდისა კერძე მეფისა აგებული“.¹⁸ აქ დარბაზი აშკარად სასახლეს ნიშნავს.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედაქციით. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია. თბ. 2008, გვ. 370.

¹⁷ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 149.

¹⁸ ქართლის ცხოვრება, გვ. 282.

2. „ამოიარა მეფემან და მოვიდა ქართლს და მოვიდეს სხუანი მხმო-
ბელნი ბერნი ტფილელნი. წარემართა ტფილისად და მოეგებნეს ქალაქის
ბერნი, **დარბაზის ყმანი**, ცხენოსანნი დიდმისა ველსა“.¹⁹ „დარბაზის ყმანი“
ვინ იყვნენ, ამას ცოტა ქვემოთ განვიხილავთ. აქ კი მხოლოდ იმას აღვნიშ-
ნავთ, რომ ამ ფრაგმენტიდანაც არ ჩანს, თუ რას წარმომადგენს საკუთრივ
„დარბაზი“. ი. ანთელავას აზრით, „დარბაზის ყმანი“ ამ კონკრეტულ შემ-
თხვევაში ამირას კარისკაცები არიან.²⁰

3. „შეიყვანეს და მოვლეს ქალაქი, ასხმიდეს დრამასა და დრაჰკანსა,
და მოართუნეს კლიტენი ქალაქისანი, და შეიყვანეს საამიროსა **დარბაზსა**“.²¹
ამ შემთხვევაშიც დარბაზი სასახლეს უნდა აღნიშნავდეს.

4. „და ისინი ველსა მოვიდეს კახთა მეფე გაგიკ და ერისთავთ-ერისთა-
ვი გოდერძი, და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი **დარბაზობად** ბაგრატ მე-
ფისა წინაშე და მშვედობისა ძებნად“.²² ი. ანთელავა მიიჩნევდა, რომ ამ
ფრაგმენტში (ისევე როგორც მომდევნოში, რომელიც ოსთა მეფე ღორღო-
ლელს ეხება) იგულისხმება აუდიენცია.²³ „მოვიდეს დარბაზობად“, ჩვენი აზ-
რით, აქაც სათათბიროდ, სასაუბროდ მოსვლას უნდა გულისხმობდეს ან უბ-
რალოდ შეხვედრას და არა სათათბირო ორგანოს შეკრებას.

5. „ამისა შემდგომად აღისურვილა დიდმან ოვსთა მეფემან ღორღო-
ლელმან დისიძისა მათისა ბაგრატიისა სევასტოსისათვის, და ითხოვა **დარბა-
ზობა** ბაგრატიისგან. ხოლო ბაგრატ ნება სცა და მხიარულად წარმოემართა
ოვსთა მეფე ყოვლითა თავადითა ოვსეთისათა და აღმოვლო გზა აფხაზეთისა
და მოვიდა ქუთათისს და ნახა დაიდ მათი დედოფალი, დედა გიორგი კურაპა-
ლატიისა. რამეთუ გიორგი კურაპალატი გებულ იყო უწინ და მოიყვანეს
ქართლს და მეფე დგა ტინისხიდის ჭალასა, ნადარბაზვეს და მოეგება წინა
დიდითა ზეიმითა და პატივითა. შეკრბეს ერთგან კეზუთა ზედა. და იყო სიხა-
რული და კმა ბუკთა და დუმბულთა საშინელი და მიუწოდომელი. და დაყვეს
ერთგან დღე თორმეტი, და განისუენეს ყოვლითა განსუენებითა და სიხარუ-
ლითა. და მიზეზითა ზამთრისათა გაისწრაფეს, და მისცა ნიჭი და საბოძკარი
მეფესა და ყოველსა დიდებულსა ოვსეთისასა. გაგზავნა და წარვიდეს სიხა-

¹⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 283.

²⁰ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 150.

²¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 283.

²² ქართლის ცხოვრება, გვ. 284.

²³ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 150-151.

რულითა“.²⁴ „ითხოვა დარბაზობა“ აშკარად შეხვედრას გულისხმობს.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებაში დარბაზი ერთხელ გვხვდება – „კუალად მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა **დარბაზის კარით** მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთომელსა, ყოვლად შუენიერსა და დაწყობილსა, კეთილ-წესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“.²⁵ ი. ანთელავას აზრით, ამ შემთხვევაში „დარბაზი“ მეფის სასახლეს აღნიშნავს.²⁶ ჩვენ ასე ცალსახად ვერ ვიტყვით. ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ ინტერპრეტაციას მივცემთ „დარბაზს“. შეიძლება ვიგულისხმოთ სასახლის კარიც და სათათბირო ორგანოც. თუმცა, ცხადია, რომ ცალსახად არც იმის თქმა შეიძლება, რომ „დარბაზი“ აუცილებლად სათათბირო ორგანოს ნიშნავს.

„ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტიც, ასევე, შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო ცნობებს.

1. „და ითაყუანა **დარბაზის ყმად** უმცროსი შვილი მისი ივანე. და განაჩინა და უბოძა ჭიაბერსა მანდატურთ-უხუცესობა, და მისცა არგანი ოქროსა ჭელთა მისთა, და შთააცუეს ტანსა მისსა სკარამანგი, და დასუეს ხელებითა ოქრო-ჭედილითა რომელნიმე მარჯუენით მისსა და რომელნიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ-უხუცესობა დიდსა და გუარიანსა კაცსა კახაბერს ვარდანის ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდანს დადიანსა, ჩუხჩარეხობა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარეხისასა, ვინაცა მათ ორთავე მამანი მომცკოვნებულ იყვნეს, და დასდვა მამისა პატივი მათისა და დასხნა სასთაულითა. და უბოძა ამილახორობა გამრეკელსა თორელსა, რომელი ამირსპასალარცა იქმნა შემდგომად სარგის მკარგრძელისა“.²⁷ კვლავ არ ჩანს ნათლად, თუ რა არის „დარბაზი“. ი. ანთელავას აზრით, „დარბაზის ყმა“ არის იგივე, რაც პაჟი.²⁸

2. „და წესისაებრ სახლისა საკელმწიფოსა მიეგებნეს დიდებულნი პატივითა და სიყვარულითა, მოიყვანეს სრად სამეფოდ, რომლისა პაპა სალდუხ ეზდინი პაპასა ამათსა დემეტრეს, კელმწიფესა დიდსა და სახელ-განთქმულსა, ჭაბუკსა გორგასლიანსა, ძალითა და ღუაწლთა სიმრავლითა

²⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 295.

²⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ. 336.

²⁶ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 151.

²⁷ ქართლის ცხოვრება, გვ. 407-408.

²⁸ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 153.

კელთ-ვედო და მოყვანა. აწ ამან სიტყვითა, და ნუ უკუე არცაღა სიტყვსა ღირსებითა. მოიყვანა, ვითარცა მონა მოხარკე. ნელიად და წყნარად და დაყოვნებითრე **უდარბაზა**, რომელმან ნახვასავე თანა რამინისებრი აჩუენა ცრემლთა ნაკადთ-მრავლობა. დასუა პატივითა ტახტსა თანა ხელითა, და იქმნა სიხარული გამოუთქმელი, ვითა მართებს ნადიმსა და წყლიანობასა ამის სახლისა დიდებულთა მოყმეთა, უკლებლობასა მრავალგუართა სახეობათა, მუტრიბთა და მოთამაშეთა განწყობილობათა, ნიჭთა და საბოძუართა და შემოსათა, ვინაცა იქმნა უჰამრავი“.²⁹ „უდარბაზა“ უნდა ნიშნავდეს შეხვედრას.

3. „ხოლო შემდგომად ამისა რეცა **დარბაზობისა** სახედ მოვიდა შარვანშა აღსართან, რომელი მიჰდილ იყო ცნობათა სიყუარულისაგან და, სჯულისაებრ ძუელისა და თვით დღეთა ისლიმთასა, გუარისაგან განვლენილი, თვისისა სჯულისა დაგდებად განმზადებული, მოქენე იქმნა ყოველთა საქმის მოქმედთა, მოძღურისა და კათალიკოსისა, მიუწდომელისა ქრთამისა მძებნელი“.³⁰ ი. ანთელავა თვლიდა, რომ ამ შემთხვევაში ვიზიტი უნდა იგულისხმებოდეს.³¹ ჩვენც ასევე ვფიქრობთ.

4. „ოდესმე შარვაშეზ ლომისა ბოკუერი გამოეგზავნა, მათ გაეზარდეს. და ესდენ დიდი და საზარელი შეიქმნა, რომელ არცა ველური, არცა შინაური გაზრდილი არცა-ვის უნახავს მისი არაკი. რაჟამსცა **დარბაზს** მოიყვანიან, ესრეთ აქუნდა ტრელი, სურვილი და სიყუარული თამარ ღმრთივ-განათლებულისა, რომელ მრჩობლთა ჯაჭუთა მიდა მოცალეობამან კაცთა კიდებისამან ვერ დაიჭირის, ვირე თავი უბეთა არა ჩაუდვის და ლოშნიდის, ვითარცა ძუელ ოდესმე მოწამეთა მეტაფრასები მოგუთხრობს“.³² ამ ფრაგმენტშიც დარბაზი სასახლის სინონიმად უნდა გავიგოთ და ამ მხრივ მისაღებია ი. ანთელავას მოსაზრება.³³

5. „და შეიყარნეს ზრითა მით, გონებისა ზარგანჰდილითა, და შეიქმნა **დარბაზობა**. და დასხდეს ტახტსა ზედა ოქრო-ჭედილსა თვით თამარ, დავით და ძე მათი გიორგი, მაღილებელნი და მასახელებელნი ყოვლისა ულუმპიანობისა და შარავანდთ-მპყრობელობისა გუარფესუობისანი, და რომელთათვის მოქალაქობისა მოქმედნი“.³⁴ ი. ანთელავას მიაჩნდა, რომ აქ საუბარია საზეი-

²⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 417.

³⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 418.

³¹ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 153.

³² ქართლის ცხოვრება, გვ. 433.

³³ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 153.

³⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 295.

მო შეკრებაზე.³⁵ ჩვენი აზრით, ამ კონკრეტულ შემთხვევაშიც ყველაფერი დამოკიდებულია ინტერპრეტაციაზე. „დარბაზობა“ შეიძლება გავიგოთ როგორც ზოგადად თათბირი, ასევე, კონკრეტული სახელმწიფო მმართველობითი ორგანოს – სათათბიროს შეკრება.

6. „შეიქმნა **დარბაზობა**, და დასხნეს ამირ-მირმან და შარვანშა თვითელი თვსსა ადგილსა ეგრეთვე ვაზირნი: მანდატურთ-უზუცესი და ამირსპასალარი და შემდგომნი წესისაებრ, რომელიცა აქუნდა წესი ჯდომისა და დგომისა, დასუეს“.³⁶ წინა ფრაგმენტის მსგავსი ვითარება გვაქვს. ცხადია მხოლოდ, ის, რომ არსებობდა „წესი ჯდომისა და დგომისა“. ასეთი წესი შეიძლება ჰქონოდა სამეფო კარსაც და სათათბირო ორგანოსაც. თუმცა ი. ანთელავა აქაც ცალსახად მხოლოდ საზეიმო წვეულებს გულისხმობდა.³⁷

7. „**დარბაზის კარს** მყოფი წირვად ვერვინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამხრი, ვითარცა თქმულ არს“.³⁸ აქ საუბარი უნდა იყოს სასახლის, ანუ სამეფო კარზე.

8. „და **დარბაზს მასერებელი** ზაქარია ამირსპასალარი მცირედ რასმე სიტყუასა ჰყოფდა ურწმუნოსა, რამეთუ სიტყუთა ჰგმობია სარწმუნოებასა ჩუენსა“.³⁹ ი. ანთელავას აზრით, „დარბაზის მასერებელი“ ნიშნავს „დარბაზს პურის მჭამელს, დარბაზს მოვანშმეს“.⁴⁰ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქაც სამეფო კარი უნდა ვიგულისხმოთ, ალბათ.

ბასილი ეზოსმოძღვარი წერს, რომ „მიიწივნეს განძად და გამოეგებნეს მოქალაქენი, თავთა თვსთა მშკდობა ითხოვეს და ქალაქი ნებსით შესწირეს. შეიყვანეს დავით **დარბაზსა** შინა, ტახტსა სასულტნოსა ზედა დასუეს, თანჯანობათასა სასულტნოსა უკრეს, და ღორის კორცითა დიდად ძალი პურობა გარდაიკადეს“.⁴¹ ი. ანთელავა თვლიდა, რომ ამ შემთხვევაში საუბარია სულტნის რეზიდენციაზე.⁴² ჩვენც ვთვლით, რომ აქაც დარბაზი სახლის მნიშვნელობით გამოიყენება.

„ლაშა-გიორგის დროინდელი მატეანეში“ ერთხელ არის გამოყენებული „დარბაზი“: „არ გაპატიუებულა, თვნიერ გუზან ტაოსკარელისაგან კიდე. მას

³⁵ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 154.

³⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 443.

³⁷ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 154.

³⁸ ქართლის ცხოვრება, გვ. 451.

³⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 452.

⁴⁰ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 153.

⁴¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 492.

⁴² ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 154.

თუალნი დასწუნეს. გაღმა გასული სპარსეთს ზაქარია ასპანის ძემან შეიპყრა და **ღარბაზს** მოგუარეს“.⁴³ რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში „ღარბაზი“ შეგვიძლია ორნაირად გავიგოთ: სასახლე და სათათბირო ორგანო. თუმცა ვითარებას არკვევს ბასილი ეზოსმოდვრის ცნობა, რომ „გუზან, ღირსი სიკუდილისა, რომელი ორგულებით განდგა და კოლას სადმე მთათა შინა ავაზაკობდა მალვით. ესე შეიპყრეს მთიბავთა თივისათა, და დავით მეფისა წინაშე მოიყვანეს ზოლო მან იცოდა დიდი მოწყალება თამარისი, ამისთჳს მისსა შეკითხვამდის თუალნი დასწუნა, ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთასა“.⁴⁴ აშკარაა, რომ გუზანის დასჯა დავით სოსლანმა გადაწყვეტა და არავის არ მოთათბირებია. ამიტომ „ლაშა-გიორგის დროინდელი მატთანეში“ დაცული ცნობა, რომ „ღარბაზს მოგვარა“, ჩვენი აზრით, უნდა გავიგოთ, რომ ზაქარიამ დავითს დატყვევებული გუზან ტაოსკარელი სასახლეში, უფრო ზუსტად კი იმ შენობაში მიჰგვარა, რომელშიც იმ დროს იმყოფებოდა დავით სოსლანი.

უამთაღმწერლის მიხედვით, „ამისნი მცნობელნი თაგანნი საქართველოსანი, ფრიად მწუხარენი, და უმეტეს ივანე ათაბაგი და ვარამ გაგელი ზაქარიას ძე განეყენებოდეს **ღარბაზს** ყოფისაგან“.⁴⁵ ამ შემთხვევაშიც „ღარბაზი“ შეიძლება გავიგოთ როგორც სასახლეც და როგორც სათათბირო ორგანოც. ყველაფერი მკვლევარის ინტერპრეტაციაზეა დამოკიდებული. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში „განეყენებოდეს ღარბაზს“ ნიშნავს სამეფო კარის, სამეფო სასახლის დატოვებას.

„ღარბაზის“ რაობის გადასაწყვეტად, რა თქმა უნდა, უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭება სამართლებრივ დოკუმენტებს. ჩვენთვის ცოტა უცნაურია, რომ საკითხის კვლევისას ი. ანთელავამ არ გამოიყენა არც „ძეგლის დება“, არც „ხელმწიფის კარის გარიგება“ და არც ბექა-აღბუღას სამართალი. პირველ რიგში, განვიხილოთ „ძეგლის დება“ და ბექა-აღბუღას სამართალი.

გიორგი ბრწყინვალის ინიციატივით შექმნილი „ძეგლის დების“ ტექსტში არის მუხლები, რომლებიც ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებაში ღარბაზის ჩარევას გულისხმობენ.

მუხლი 1. „ერისთვის სიკვდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრების. და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაემართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცო-

⁴³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 353.

⁴⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 506.

⁴⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ. 526.

ლება, აგრეთვე დამატებული დიდი პატივი და გარდახდევინება **დარბაზით ეკითხოს**: გარდახუეწა, მამულის წრება და სისხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუეწოს“.⁴⁶

მუხლი 3. „თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატუოს და მამულისგან გაიძოს და შეუნდობლად მამული სასეფოდ დადვას. და სისხლის დაურვება არ შეეძლოს, ანუ მამული ებოდოს მის კაცისა, სისხლის მქმნელისა, **დარბაზით** ანუ განმგებლის სახლს მეფისაგან სისხლი ებოდოს და მამული სასეფოდ დაიდვას“.⁴⁷

მუხლი 5. „მესამესა წელიწადსა მოვიდეს და ერისთავს შემოეხვეწოს; ერისთავმან ვეზირთ მოახსენოს და ვეზირთ **დარბაზთ ჰკადრონ** და **დარბაზით** მამული ებოდოს ხვეისბერსა. და თუ მის ხვეისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომ განმგებლის სიკუდილს არ დახუდრიყოს და რას ერიოს არა ცხადად და არა იდუმალ, თვით მას ებოდოს ხვეისბერობა დარბაზით. და თუ არავინ იყოს მისი სახლის კაცი, ვინც ერისთავმან და ახალმან განმგებელმან გამორჩიონ ერთი კაცი, მეფის ერთგული იყოს და ქვეყანასაც უმჯობდეს, იგი დააყენონ დარბაზით ხვეისბერად“.⁴⁸

მუხლი 6. „ხვეისბერი თუ მოკლას ხვეისბერმან, სამს წელიწადს მამულისგან გაიძოს, ერისთავსა და განმგებლისგან თავადი სახლი დაეწინდნენ, მამული სამს წლამდის სასეფოდ დაეჭიროს. მესამესა წელიწადს ერისთავსა და განმგებელსა შემოეხუეწონენ და მათ ვეზირთ მოახსენონ. ვეზირთ **დარბაზთ იურვონ** და მამული ხელთ უბოდონ“.⁴⁹

მუხლი 7. „ხვეისბერის კაცის გაუყოფარი ... მოკლან ... იმავე ზომით განაჩენით ერისთვისა და განმგებლისგან **დარბაზთ ეურვოს** ვეზირთა და მურავთა პირითა, მამული ებოდოს“.⁵⁰

მუხლი 9. „ხვეისბერის განაყოფი და მის გარის კაცი მოკლას ... ორს წელიწადს უკან იურვოს ერისთვისა და განმგებლისა პირით, იმავე ვეზირთა საურავითა და **წესითა დარბაზისათა**, მაშინდა მამული ებოდოს“.⁵¹

მუხლი 11. „თუ **დარბაზისა ცნობასა ღირსი იყოს** იგი ჰეროვანი, თვით იმავე ზემოთ განაჩენით დარბაზს იკითხონ ერისთავმან და განმგებელმან და

⁴⁶ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 104.

⁴⁷ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 105.

⁴⁸ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 106.

⁴⁹ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 106.

⁵⁰ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 107.

⁵¹ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 107.

აგრეთვე უბოძონ მამული.⁵² და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თვით ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული“.⁵³

მუხლი 17. „ძმამ ძმა მოკლას ... მეათესა წელიწადსა ერისთავსა და განმგებელს შემოეხვეწოს, მათ ვეზირთ მოახსენონ. ვეზირთ დარბაზს ჰკადრონ და ესრეთ შემოუშვან. “

მუხლი 27. „დარბაზით უბრძანებლად ვისაცა ციხე დაუქციონ ... ვითა გაგვიჩენია, აღრე გარდასწყდეს“.⁵⁴

მუხლი 28. „ბეითაღმანად რაც პარტახი და მამული ღარჩეს ... დარბაზით ებოდოს“.⁵⁵

ჩვენი აზრით, „ძეგლის დადების“ იმ მუხლების მიხედვით, სადაც ნახსენებია „დარბაზი“, ცალსახა დასკვნის გაკეთება რთულია. ყველაფერი დამოკიდებულია, თუ როგორ ინტერპრეტაციას მივცემთ. შეიძლება გავიგოთ, რომ საუბარია სამეფო კარზე, სამეფო სასახლეზე. თუმცა თავისუფლად შეიძლება ვიგულისხმოთ სათათბირო ორგანოც. ალბათ, ამითაა განპირობებული, რომ „ძეგლის დადების“ რუსულ თარგმანში ტერმინი „დარბაზი“ უცვლელად არის გადატანილი – «Дарбаз». ტექსტს თანდართულ შენიშვნებში კი შემდეგი სახის განმარტებაა – «Дарбаз – дворец, чертоги, палаты, царский двор, тронный зал, зал совета. Дарбазоба – аудиенция, визит, приом, но также – держать совет, совещаться, вести переговоры. В Грузии XI-XVIII вв. Дарбази кроме палат, царского двора означал также феодальную курию, затем царский совет – *curia regis*, палату иерархов, высших чинов центральной и местной администрации, феодальных владетелей. Влияние Дарбаза колебалось в зависимости от эпохи, устойчивости и мощи царской власти. В ходе истории Дарбазу противопоставляется визират как непосредственно монарший высший управленческий орган, правительство ... Высказано мнение, что Дарбазом именовались лишь дворцовые палаты, резиденция царя и его двор как средоточение всего управления строной, дарбазоба же означало лишь аудиенцию и парадный, царского же совета феодалов как органа с неким определённым составом и порядком деятельности не существовало».⁵⁶

⁵² ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 108

⁵³ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 110.

⁵⁴ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 113.

⁵⁵ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 114.

⁵⁶ Уложение Георгия V-го Блистательного. Подготовка грузинского текста, русский перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тб. 1988, гв. 134.

„ძეგლის დადება“ არ იძლევა საშუალებას, რომ ცალსახად განემართო „დარბაზის“ მნიშვნელობა. ეს კი ძალიან ართულებს ვითარებას.

ბექა-აღბუღას სამართალის 98-ე მუხლის თანახმად, „თუ **დარბაზის კაცსა** სისხლმცირე კაცი ყვეს და წავიდეს, მისარჩელასა და გაუშვებლობასა არა ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაყვეს, სამამულოსა აქაითა“ (თუ დარბაზის კაცის ყმას მცირე სისხლით კაცი ჰყვეს, მიესარჩლოს, გაუშვებლობასა არ ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაჰყვეს, სამამულოსა იქით).⁵⁷ „დარბაზის კაცი“ შეიძლება იყოს სასახლის მოხელეც და სათათბიროს წევრიც. ერთმნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთება არც ამ შემთხვევაშია შესაძლებელი. თუმცა, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ უფრო სასახლის მოხელეზეა საუბარი.

მართალია, ოფიციალური სამართლებრივი დოკუმენტი არ არის, მაგრამ საქართველოს სახელმწიფო წყობილების შესწავლისათვის უპირველესი წყაროა „ხელმწიფის კარის გარიგება“. თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ ვეთანხმებით იმ მეცნიერთა თვალსაზრისს, რომლებიც ამ ძეგლს XIII საუკუნის მეორე ნახევარში შექმნილად მიიჩნევენ.⁵⁸

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ ტერმინი „დარბაზი“ 11-ჯერ არის ნახსენები. ვნახოთ, თუ კონკრეტულად რა კონტექსტებთან გვაქვს საქმე თითოეულ შემთხვევაში.

1. „**დარბაზობა**, ვითარცა მეფეს ეპრიანოს, დიდის წესითა, და თუ უმცროსითა, ვითარცა ჯეხი იყოს, იქნას“.⁵⁹ ეს ძალიან მნიშვნელოვანი ცნობაა. სწორედ აქედან ვიგებთ, რომ „დარბაზობის“ ორი წესი არსებობდა: დიდი და მცირე. თუმცა მთავარი საკითხის გარკვევაში ვერ გვეხმარება. „დარბაზობა“ შეიძლება იყოს ზოგადად შეხვედრაც, წვეულებაც და კონკრეტული სახელმწიფო ორგანოც – სათათბირო. საინტერესოა, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ ტექსტის რუსულ თარგმანში „დარბაზობა“ თარგმნილია როგორც მიღება (приём).⁶⁰

⁵⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. I. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1963, გვ. 463.

⁵⁸ მ. ბახტაძე. საქართველო ერთიანი სამეფოს ორად გაყოფის შესახებ XIII საუკუნის 50-იან წლებში. საისტორიო ძიებანი. ტ. I. თბ. 2011.

⁵⁹ ხელმწიფის კარის გარიგება. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1970, გვ. 81.

⁶⁰ Распорядок царского двора. Перевод В. Д. Дондуа. Редактирование текста, введение, примечания, краткий комментарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тб. 1991, гв. 23.

2. „ეს ზემოთ დამაკლდა: კმალი ამილაზორსა არტყია **დარბაზობასა ზედა**, სადა ძელი ცხოვრებისა ასვენია, მართ ერთითა ტერფითა უკანარე ღვას. რა მისისა დაჯდომისა ჟამი მოვიდეს, კმალი კარგს შეაბჯრეს მისცეს, და იგი მკარს ჩამოიკიდებს. და ერთსა სეფესა ჯაჭვი აცვია უთოთრესი, ზურგიტ დგანან“.⁶¹ წინა ფრაგმენტის მსგავსად კვლავ გაურკვეველი ვითარებაა. ყველაფერი დამოკიდებულია ინტერპრეტაციაზე. „დარბაზობა“ ამ შემთხვევაშიც თარგმნილია, როგორც მიღება (приём).⁶²

3. „ჭყონდიდელსა ზედამდგომელი მეჭურჭლე მართებს და ეჯიბი, სხვა **დარბაზით მართებს**“.⁶³ „დარბაზი“ თავისუფლად შეიძლება გავიგოთ, როგორც სამეფო კარი. ასევეა ის თარგმნილი რუსულად – «двор» (სამეფო კარი).⁶⁴

4. „დიდი არის მეჭურჭლეთ-უხუცესი ... საჭურჭლის ნაცვალი, მუქი-ფი, მუშრები, ქალაქის ამირანი, მეჭურჭლენი ქალაქისანი და თუთ **დარბაზს მყოფნი** მეჭურჭლენი მისისა კელისა არიან“.⁶⁵ სათათბიროს შემადგენლობაში მყოფი მეჭურჭლენი ცოტა გაუგებარია. უფრო მისაღებია სასახლეში, სასახლის კარზე მყოფი მეჭურჭლენი. სურვილის შემთხვევაში შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სათათბირო ორგანოს მუშაობის შემდეგ გამართულ პურობას გულისხმობს ავტორი, მაგრამ არა გვგონია. რუსულ ტექსტში „დარბაზობა“ ამ შემთხვევაში არაა თარგმნილი და წერია «в самом дарбазе пребывающие».⁶⁶

5. „რაი მეფე ცხენსა ზედა ზის, ვისცა **უდარბაზებს** ვინგინდა იყოს, ათაყვანებს. თუ ვისი ძღვენი იყოს, შესძღვნის. თუ ოდესცა არა იყოს, ესე ოღენვე, ეგრევე უდარბაზებენ და ძღვენსაც შესძღვნიან“.⁶⁷ „უდარბაზებს“ უნდა ნიშნავდეს: შეხვდება, ნახავს. ამ შემთხვევაში „უდარბაზებს“ რუსულად თარგმნილია როგორც «наносит кому-либо визит».⁶⁸

6. „საწოლის მეკრე **დიდსა დარბაზობასა** ზედა ქვე ვერ დაჯდების, ითვალვენ და საწოლსა წავა [და მასაცა] და წინმწოლსაცა მიუა სათვალავი და მუნ სჭამენ“.⁶⁹ რუსულად „დიდსა დარბაზობას“ თარგმნილია, როგორც «во

⁶¹ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 81.

⁶² Распорядок царского двора, გვ. 23.

⁶³ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 82.

⁶⁴ Распорядок царского двора, გვ. 28.

⁶⁵ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 86.

⁶⁶ Распорядок царского двора, გვ. 38.

⁶⁷ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 86-87.

⁶⁸ Распорядок царского двора, გვ. 40.

⁶⁹ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 89.

время большого приёма» (დიდი მიღების დროს).⁷⁰ რეალურად აქაც ისევ და ისევ ინტერპრეტაციაზეა ყველაფერი დამოკიდებული. დიდი დარბაზობა შეიძლება იყოს დიდი მიღებაც და სათათბიროს შეკრებაც გაფართოებული შემადგენლობით.

7. „აქათ **დარბაზსაც** სდგმიდენ მწდე განალამცა თუთო ადგა“.⁷¹ აქ აშკარად ნიშნავს ოთახს. ამ შემთხვევაშიც „დარბაზი“ რუსულად თარგმნილი არაა – «в дарназе».⁷² ცხადია, მწდე სათათბიროს წევრი ვერ იქნებოდა.

8. „მწდე ჩვენთაცა **დარბაზით** ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭყონდიდელსა და სამთა ვეზირთა: ათაბაგსა ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა“.⁷³ აქაც ოთახს უნდა აღნიშნავდეს. ამჯერადაც „დარბაზი“ თარგმნილი არ არის – «от дарназа».⁷⁴

9. „მოძღვართ-მოძღვარი **დარბაზს აწვიონ**, და შინაური დარბაზის ერი უნდა, და ერთი ჯორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვრისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის. მოძღვართ-მოძღვრისა, კათალიკოზთა და ჭყონდიდლისა, რაი დარბაზს მოვიდნენ, წვევა სამთა საბატითა და დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონისაგან არ მასმია, მისმან კეთილმან“.⁷⁵ „დარბაზს“ არა თარგმნილი, თუმცა ასეა განმარტებული – «то есть ко двору».⁷⁶ „დარბაზის ერის“ საკითხს ცოტა ქვემოთ შევეხებით, რაც შეეხება „დარბაზს აწვიონ“ – კვლავ ინტერპრეტაციას ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ სამეფო კარი, სასახლე უნდა ვიგულისხმოთ.

10. „მტბევარსა ზედა **დარბაზს** მისსა საჯდომსა უკანით მისსა მოლართ-უხუცესსა ფარი და კმალი აქვს უკანით, ამაღ რომე ერისთავიც არის შავშეთისა“.⁷⁷ ლუსულად ამჯერადაც არაა თარგმნილი „დარბაზი“, დატოვებულია – «в дарназе».⁷⁸ ჩვენ ვთვლით, რომ კვლავ სამეფო სასახლე უნდა იგულისხმებოდეს, თუმცა საპირისპირო თვალსაზრისის გამოთქმაც შეიძლება.

⁷⁰ Распорядок царского двора, გვ. 46.

⁷¹ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 90.

⁷² Распорядок царского двора, გვ. 49.

⁷³ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 90.

⁷⁴ Распорядок царского двора, გვ. 49.

⁷⁵ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 90.

⁷⁶ Распорядок царского двора, გვ. 49-50

⁷⁷ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 91.

⁷⁸ Распорядок царского двора, გვ. 54.

11. „ორთა ძმათა ჳმა-კეთილთა და კარგთა მკითხველთა წინამძღვარი გამოარჩევს, **დარბაზს მივლენ** ორშაბათსა პირმარხვასა და სამხრის ლოცვა-სა ზედა ფსალმუნსა აიღებენ. ორსავე სამკროსა თუთო იქნების. და რად სამხრისასა გამოილოცვენ, არცავენ უდარბაზებს. თუთ იგინი მეფეს კითხვენ, მეფე იჯრასა და სადგომსა გაუჩენს, ამოდ და საბატიოდ ამყოფებს. აღვსებისა ორშაბათსა რად გამოილოცონ, არცა დაეთხოვებიან, არცა რას იტყვან, შესხდებიან და წავლენ. როცა [წავლენ?] ასსა თეთრისა ჩაფლასა გაუგზავნის მეფე. დასრულდა **დარბაზის წესი**“.⁷⁹ „დარბაზს მივლენ“ რუსულად არაა თარგმნილი და წერია «в дарбаз».⁸⁰ რაც შეეხება „დასრულდა დარბაზის წესი“, ის თარგმნილია როგორც «Это конец придворного устава».⁸¹ მოტანილი ფრაგმენტის შინაარსიდან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, აშკარაა რომ ფრაზაში „დარბაზს მივლენ“ იგულისხმება – მივლენ სამეფო სასახლეში. რაც შეეხება „დასრულდა დარბაზის წესი“ – ეს შეიძლება გავიგოთ სხვადასხვანაირად. შესაძლოა მივიჩნიოთ, რომ იგულისხმება – დასრულდა სამეფო კარის წესი, ანუ ეტიკეტი.

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ ტექსტის რუსულ თარგმანს ახლავს მოკლე კომენტარები, რომლებშიც „დარბაზი“ და მასთან დაკავშირებული ტერმინები შემდეგნაირად არის განმარტებული: «Дарбази – род жилого дома-комплекса; зал, чертоги; царский двор; царская курия-совет. Дарбазоба – аудиенция, приём, собрание дарбаза. дарбазис ери – придворные, придворный люд, персонал, штат. дарбаисели – дарбазский человек, царедворец, персона дарбаза».⁸²

დ. ფურცელაძე „დარბაზს“ ასე განმარტავს: საცხოვრებელი სახლის-კომპლექსის ტიპი; დიდი ოთახი; სამეფო კარი; სამეფო სათათბირო. დარბაზობას – აუდიენცია; მიღება; დარბაზის შეკრება. დარბაზის ერი – სასახლის მოხელეები, სასახლის წარჩინებულები“.⁸³

„ხელმწიფის კარის გარიგებატ“ არ იძლევა საშუალებას, რომ ცალსახად განვმარტოთ „დარბაზის“ მნიშვნელობა.

საინტერესო ცნობებია დაცული ქართველ მეფეთა და ღიღებულთა მიერ გაცემულ საბუთებშიც.

⁷⁹ ხელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 94-95.

⁸⁰ Распорядок царского двора, გვ. 55.

⁸¹ Распорядок царского двора, გვ. 56.

⁸² Распорядок царского двора, გვ. 71.

⁸³ Распорядок царского двора, გვ. 71.

ე.წ. ფაენელის დაწერილს აქვს ხელროვა, სადაც კკითხულობთ, „მითავისუფლებიან მეფეთა და დედოფალთაგან და დიოფალთა და დიდებულთაგან, აზნაურთა და მათთა ცოლთაგან, მითავისუფლებიან ყოველთავე კელოსანთაგან, მოლარეთაგან, მეულუფეთა, მეჯინიბეთა, მესაბანჯრეთა, მეგოდრეთა, მეჯამეთა, **ყოველთავე დარბაზით გამოსულთა კელოსანთაგან**“.⁸⁴ ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში „დარბაზი“ სასახლეს უნდა ნიშნავდეს. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში „მითავისუფლებიან ... ყოველთავე დარბაზით გამოსულთა კელოსანთაგან“ უნდა გულისხმობდეს გათავისუფლებას სასახლის მოხელეთაგან.

„დარბაზი“ აშკარად სასახლის მნიშვნელობითაა გამოყენებული დავით აღმაშენებლის ანდერძის ტექსტშიც. „თქნიერ ერთი მიიცვალოს, ვითა თვით წესი არს მის წმიდისა შიოდს საფლავსა ზედა წილ-გდებაჲ, ამით სხუად განაჩინონ და **ჩუშნსა დარბაზსა მოიყვანონ** და ჩუშნ არგანი მოვაკსენოთ და შევკვედროთ მონასტერი“.⁸⁵

ასეთივე ვითარება უნდა ვიგულისხმოთ 1263 წლის სიგელშიც: „აწ თუ ვის დაჰკრულავთ, გამოაჭენებს თქუენსა **დარბაზსა** და თქუენთა ვაზირთა მოჰმართებს, ბრძანებასა და კაცსა უბოძებთ – ჯუარი დასწერეო, გაწყრომისა და ჰავად გაკდისა ნაცვლად“.⁸⁶ ამ დოკუმენტში არის კიდევ ერთი საინტერესო ადგილი: „რომელსა დიდებულსა, ანუ აზნაურსა, ანუ **დარბაზის ერს**, ანუ გლეხსა აქუს სიგელი თქუენთა გუარათაგან ბოძებული“.⁸⁷ ჩამონათვალი იწყება საზოგადოების ზედა სოციალური ფენიდან და მოდის დაღმავლობით. „დარბაზის ერი“ მოხსენიებულია აზნაურთა შემდეგ, გლეხების წინ. თუ „დარბაზის ერის“ ქვეშ იგულისხმებინ სამეფო კარზე არსებული სათათბიროს წევრნი, მაშინ მინიმუმ დიდებულთა შემდეგ მაინც უნდა ყოფილიყვნენ დასახელებული. თუ „დარბაზის ერის“ ქვეშ უშუალოდ სამეფო კარის მოხელეები იგულისხმებიან, ცხადია მათი ნაწილი აზნაურიც იქნებოდა. ასეთ შემთხვევაში მათი მოხსენიება აზნაურთა შემდეგ და გლეხების წინ ბუნებრივია.

„დარბაზის ერი“ რომ სამეფო კარის წვრილი მოხელეები არიან, ეს ნათლად ჩანს გიორგი III-ის 1170 წლის სიგელიდან. „მეჯორენი ნუცა სადა მათსა შიგა დაღებთან, ნუცა შეესიძებთან, ნუცა მერემენი, ნუცა მეჯორენი, ნუცა მანდატურნი, ნუცა მესაწოლენი და ნუცა **დარბაზისერი**, ნუ რომელი,

⁸⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I. თბ. 1984, გვ. 19.

⁸⁵ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 58.

⁸⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 172.

⁸⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 172.

ყოვლითურთ უწყინრად იყოს იგი წმიდაი უდაბნოი“.⁸⁸ შეუძლებელია სახელმწიფოს უმაღლესი სათათბირო ორგანოს წევრები მოხსენიებული იყვნენ: მესაწოლეების, მანდატურების, მეჯორეების, მერემეების ჩამონათვალში. დაახლოებით ასევე თვლიდა ი. ანთელავა, „მეჯორეები, მერემეები, მანდატურები და მესაწოლენი დარბაზის ერი არიან. ციტირებული ცნობიდან სწორედ ეს გამოდინარეობს. ჩამოთვლილი მოხელეები მეფის სასახლის კარის მოხელეები არიან და კონტექსტით დარბაზისერებიც სწორედ ასეთები ჩანან“.⁸⁹

ცალკე გვინდა შევეხოთ ბაგრატ IV-ის სიგელს, რომელიც ორ მონასტერს შორის მიმდინარე დავას ეხება. მეფის მიერ ოპიზართა და მიჯნადორელთა დავის განხილვასთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი წერდა, „გასაოცარია, რომ ამ ცნობაში დარბაზში მოწვეულთა და შეკრებილთა შორის დარბაზის კარსა მყოფ მოხელეთაგან არც ერთი წევრი დასახელებული არ არის. რაკი სრულებით დაუჯერებელია, რომ ცენტრალურ ორგანოს უფროს წევრებს, რომელთაც XII საუკუნეში ვაზირები ეწოდათ, დარბაზის კარს შეკრებილთა ასეთ მსჯელობაში მონაწილეობა არ მიეღოთ, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი მოუხსენებლობის მიზეზი ის გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ იმათი, ვითარცა დარბაზის კარს მყოფთა მუდმივი მონაწილეობა თავისთავად იგულისხმებოდა“.⁹⁰ ივ. სურგულაძე წერდა, რომ „ამ შემთხვევაში დარბაზთან უნდა გვეკონდეს საქმე“.⁹¹ ივ. ჯავახიშვილი მართებულად შენიშნავდა, რომ საკითხის განხილვისას არ ჩანან „დარბაზის კარს მყოფი მოხელენი“ და ამ ვითარების ახსნაც სცადა. ვფიქრობ, ცოტა სხვა ახსნაც შეიძლება არსებობდეს. სათანადო ინფორმაციის სიმცირის გამო. ჩვენ არ ვიცით ბაგრატ IV-ის დროს ცენტრალური აპარატის მოხელეთა სრული ჩამონათვალი და რამდენად შეესაბამებოდნენ ისინი თავისი უფლება-მოვალეობებით შემდგომი ხანის ვეზირებს. ვარაუდი, ცხადია, შეიძლება გამოვთქვათ, მაგრამ წყაროთა უქონლობის გამო დაბეჯითებით რაიმეს მტკიცება რთულია. თუმცა, ეს არაა მთავარი. სავარაუდოდ, თათბირის დროს ხდებოდა იმ პირთა დაბარება, რომლებსაც: შეედლოთ კომპეტენტური მოსაზრების გამოთქმა; ხელეწიფებოდათ საკითხის გადაჭრაში მონაწილეობა; ევალებოდათ გადაწყვეტილების

⁸⁸ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 70.

⁸⁹ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 151.

⁹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, გვ. 181.

⁹¹ ივ. სურგულაძე. ნარკვევები საქართველოს სამართლისა და სახელმწიფოს ისტორიიდან. ტ. I, გვ. 19.

აღსრულება და ა.შ. ანუ ესწრებოდნენ მხოლოდ ის პირები, რომელთაც გარკვეული სახის შეხება ჰქონდათ სამსჯელო საკითხთან. ყოველ შემთხვევაში, დავით აღმაშენებლის ეპოქამდე მაინც შესაძლოა ასე ყოფილიყო.

ბაგრატ IV-ის მიერ ორ მონასტერეს შორის არსებული დავის განხილვისას სწორედ ის პირები შეიკრიბნენ, რომლებიც კომპეტენტური იყვნენ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. მეფის მიერ გაცემულ სიგელში კვითხულობთ: „შევიკრიბებით კარსა დარბაზისა ჩუენისასა მღვდელთ-მოდღუარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ჴევთა ჴემოთა და ქუემოთა აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი და დავსხენით წინაშე ჩუენთა“.⁹² ამ ფრაგმენტში ორი რამაა საინტერესო. პირველი, ჩვენი აზრით, ნათქვამი „შევიკრიბებით კარსა დარბაზისა ჩუენისასა“ გულისხმობს რომ შეიკრიბნენ სამეფო სასახლის კარზე. ასევე ესმოდა ეს პასაჟი ი. ანთელავას.⁹³ მეორე, შეიკრიბნენ კონკრეტულად ის პირები, რომელთაც განსახილველი საკითხი ეხებოდა (მღვდელთ-მოდღუარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი, აზნაურნი) და ვისაც სათანადო ცოდნა ჰქონდა (მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი). ჩვენი აზრით, ბაგრატ IV-ის სიგელი მიჯნაძორელთა და ოპიზართადმი უფრო „დარბაზის“, როგორც სათათბირო ორგანოს არარსებობას ადასტურებს, ვიდრე არსებობას. სწორედ ამიტომაც არ მოიხსენიებიან მასში დარბაზის, როგორც სათათბირო ორგანოს, წევრები. სამეფო კარის, ანუ დარბაზის მოხელეებს კი ამ მეტად სპეციფიკური საკითხის განხილვაში, სავარაუდოდ, მონაწილეობა არ მიუღიათ, ეს მათი კომპეტენცია არ იყო.

ძალიან საინტერესოა „ძეგლის დადების“ შექმნის წინ მეფის მიერ შეკრებილ პირთა ჩამონათვალის გათვალისწინებაც. გიორგი ბრწყინვალე წერს, „მოვედით მუხრანს, საზამთროსა ჩუენსა დავდეგით, და შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ თემისა და თემის ერისთავნი და ხევისთავნი და ხევისბერნი და ჰეროვანნი. დავსხედით და დავსკუთ წმინდა მეუფე და ქართლისა კათალიკოზი ევფთჳმე, დავსხით ვეზირნი და ებისკოპოზნი და მოურავნი“.⁹⁴ მართალია, არ წერია რომ გაიმართა „დარბაზობა“, მაგრამ ცხადია, შეკრება თავისი ფორმითა და შინაარსით სწორედ „დარბაზობაა“. მეფესთან გამართული თათბირის მონაწილეებად დასახელებული არიან ვეზირები, სასულიერო პირები, მოურავები და ადგილობრივი მმართველები (ერისთავები, ხევისთავები,

⁹² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 33.

⁹³ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 149.

⁹⁴ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 103.

ხვეისბერები, ჰეროვანები) იმ რეგიონისა, რომლისთვისაც უნდა შექმნილიყო კანონთა კრებული. ბაგრატ IV-ის კარზე მოწყობილი შეკრების მსგავსად აქაც მხოლოდ ის პირები მონაწილეობენ, რომელთაც განსახილველ საკითხთან უშუალო შეხება ჰქონდათ.

ჩვენი აზრით, ზემოთ მოყვანილი ორივე მაგალითი ცხადყოფს, რომ რაიმე საკითხზე სამსჯელოდ თუ საფიქრად მეფესთან ყოველთვის იკრიბებოდნენ მხოლოდ ის პირები ვისაც უშუალოდ ეხებოდა განსახილველი საკითხი. რაიმე ჩამოყალიბებული და განსაზღვრული შემადგენლობის მქონე სათათბირო ორგანო სავარაუდოდ არ არსებობდა.

ერთიანი საქართველოს სამეფოს სახელმწიფო წყობილების შესწავლისას მეტად საინტერესო წყაროა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. მართალია პოემაში ხშირად გვხვდება სიტყვა „დარბაზი“, მაგრამ არა როგორც სათათბირო ორგანოს აღმნიშვნელი ტერმინი. ი. ანთელავა იმოწმებს ა. შანიძესა და ი. აბულაძეს, რომლებიც „დარბაზს“ განმარტავენ როგორც სასახლეს.⁹⁵ ა. შანიძე ჩვენთვის საინტერესო ტერმინთა შემდეგ განმარტებას იძლევა: „დარბაზი – სასახლე; დარბაზის ერი – სასახლის ხალხი, დიდებულები, მეფესთან დაახლოებული პირები, ხასები; დარბაზობა – მიღება სასახლეში“.⁹⁶ ი. აბულაძის თანახმად, „დარბაზი – სასახლე, კარი; საკრებულო სახლი, სადგომი; დარბაზობა – მეფესთან გინა დიდ ვინმესთან მისვლა სანახავად, აუდიენცია“.⁹⁷ გ. სოსელია, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა „ვეფხისტყაოსანი“ ჩვენთვის საინტერესო კუთხით, წერდა, „აღსანიშნავია ის, რომ სიტყვა „დარბაზი“ სპეციალურად მეფესთან თათბირის აღსანიშნავად პოემაში ნახმარი არ არის. „დარბაზი“ მეფის სასახლეს აღნიშნავს. „დარბაზობა“ იხმარება მეფესთან სანახავად მოსვლის, აუდიენციის მნიშვნელობით“.⁹⁸ ივ. სურგულაძე თინათინის მეფეთ კურთხევისათან დაკავშირებით აღნიშნავდა, რომ როცა შოთა რუსთაველი წერს, „მოვიდეს სრულნი არაბნი“, „აქ იგულისხმებიან მხოლოდ დიდებულნი და მსხვილი ფეოდალნი. მოსულთა შორის დასახელებულია სპასპეტი ავთანდილი და ვაზირი სოგრათი. აქ დარბაზობასთან გვაქვს საქმე და საფიქრებელია, რომ მოწვეულნი დარბაზის წევრები

⁹⁵ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 103.

⁹⁶ ვეფხისტყაოსანი. სარედაქციო კოლეგია; აღ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე. თბ. 1956, გვ. 357.

⁹⁷ ვეფხისტყაოსანი. რედ. ი. აბულაძე. თბ. 1926, გვ. 252.

⁹⁸ გ. სოსელია. საქართველოს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილება „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით. სოხუმი. 1956, გვ. 142-143.

არიან. მაგრამ ამ შემთხვევაში ტერმინი „დარბაზი“ „ვეფხისტყაოსანში“ არ არის ნახმარი.⁹⁹ მეცნიერი შენიშნავდა, რომ პოემაში „დარბაზი“ აღნიშნავს, „ზოგჯერ სასახლეს ქონთან დაპირისპირებით, ზოგჯერ მეფის დარბაზს, სასახლეს ... დარბაზი ეწოდება აგრეთვე ავთანდილის სასახლესაც. გვხვდება აგრეთვე „დარბაზის ერი“ ე.ი. კარისკაცები“.¹⁰⁰

ჩვენ ვეთანხმებით იმ მოსაზრებას, რომ XI-XIV საუკუნეებში არ არსებობდა სათათბრო ორგანო, რომელსაც „დარბაზი“ ეწოდებოდა. დარბაზი იყო სამეფო კარი. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ „დარბაზის ერი“ წარმოადგენდა სამეფო კარის მოხელეთა საერთო სახელწოდებას.

ჩვენ მიერ ნანახ წყაროებში გვხვდება „დარბაზთან“ დაკავშირებული რამდენიმე ტერმინი: **„დარბაზის ერი“** (ხელმწიფის კარის გარიგება, 1170 წლის და 1263 წლის სიგელები), **„დარბაზის ყმა“** (მატიანე ქართლისაჲ; ისტორიანი და აზმანი), **„დარბაზის კაცი“** (ბექა-აღბუღას სამართალი), **„დარბაზის კარის მოურავნი“** (რკონის დაწერილი 1260 წლის).

პირველ რიგში, გასარკვევია ტერმინები: **„დარბაზის ერი“**, **„დარბაზის ყმა“**, **„დარბაზის კაცი“**, **„დარბაზის კარის მოურავნი“**, აღნიშნავდნენ სამეფო კარზე მყოფ სხვადასხვა კატეგორიის თანამდებობის პირებსა და მომსახურე პერსონალს, თუ უბრალოდ სამეფო კარზე მყოფთა საერთო სახელწოდებებს წარმოადგენდნენ. ზუსტი პასუხის გაცემა აქაც რთულია, ისევ და ისევ წყაროთა სიმცირის გამო.

ი. ანთელავა ერთგან წერდა, რომ „სამეფო კარზე მყოფთა ერთობლიობას ეწოდებოდა არა „დარბაზი“, არამედ „დარბაზის ერნი“. მეფეს თავისი ტაძრეული, თავისი დარბაზის ერი ახლდა. XII საუკუნისთვის დარბაზის ერი დიფერენცირების გარეშე სასახლის მთელ შტატს გულისხმობს“.¹⁰¹ თუმცა შემდეგ აზუსტებდა, „მაშ ვინდა არიან ეს „უკელონი“ დარბაზის ერნი? ამ ტერმინით უნდა აღინიშნებოდეს სასახლის კარზე მყოფი გარკვეული სამხედრო ძალა, რომელთაც გვარი და მამული საშუალებას არ აძლევდათ რაიმე „კელზე“ განაცხადონ პრეტენზია. ისინი სამეფო დომენის წვრილი აზნაურები და მსახურები უნდა იყვნენ, უფრო სწორად, მათი ის ნაწილი, რომელიც მეფის კარზე იმყოფებოდა. ამდენად ისინი დარბაზის ერნი არიან“.¹⁰² მეცნიე-

⁹⁹ ივ. სურგულაძე. სახელწიფოსა და სამართლის საკითხები „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით, გვ. 140.

¹⁰⁰ ივ. სურგულაძე. სახელწიფოსა და სამართლის საკითხები „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით, გვ. 140-141.

¹⁰¹ ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 155.

¹⁰² ი. ანთელავა. „დარბაზი“ XI-XIII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 156.

რი თვლიდა, „დარბაზის ერი არის იგივე ტადრეული და სასახლის პერსონალის აღმნიშვნელი ტერმინია“.¹⁰³ დაახლოებით იგივე აზრი ჰქონდა ქ. ჩხატარაიშვილს, „ტაძარში (პალატაში, დარბაზში...) მეფესთან მუდმივად მყოფ მსახურეულ პირებს „ტადრეულნი“, ანუ „ტადრობილნი“ ერქვათ“.¹⁰⁴

რაც შეეხება დარბაზის ყმებს, ი. ანთელავას მიხედვით, „დარბაზის ყმა იგივეა, რაც პაჟები, სამეფო სასახლის ახალგაზრდული დასი. ეს დარბაზის ყმები შეადგენენ დიდ სამეფოსკარო თანამდებობათა რეზერვს“.¹⁰⁵

„დარბაზის კაცი“ – გვხვდება მხოლოდ ბექა-აღბუღას სამართალში და, სავარაუდოდ, „დარბაზის ერის“ სინონიმად უნდა ჩავთვალოთ.

„დარბაზის კარის მოურავნი“ – რკონის დაწერილშია დაფიქსირებული და „მოურავი“ „მოხელის“ სინონიმია. თანაც არ გვგონია „დარბაზის კარის მოურავნი“ ოფიციალური ტერმინი ყოფილიყო.

„დარბაზის ყმა“ – ნარატიულ წყაროებშია დაფიქსირებული. ოფიციალურ იურიდიულ დოკუმენტებში არ გვხვდება და არც „ხელმწიფის კარის გარიგებაშია“ ნახსენები. ჩვენი აზრით, არც „დარბაზის ყმა“ იყო ოფიციალური ტერმინი.

ჩვენი აზრით, რეალურად არსებობდა ერთი ოფიციალური ტერმინი – „დარბაზის ერი“ და ის აღნიშნავდა სამეფო სასახლის ყველა მოხელეს.

დასკვნის სახით გვინდა აღვნიშნოთ შემდეგი, წყაროებში არ მოიპოვება პირდაპირი ცნობები, რომლებიც დაადასტურებდა დარბაზის, როგორც ოფიციალური სათათბირო ორგანოს არსებობას. თუმცა არის ცნობათა ერთი ნაწილი, რომლებიც სხვადასხვანაირად შეიძლება გავიგოთ და სურვილის შემთხვევაში შეიძლება ისეთი ინტერპრეტაცია მივცეთ, რომ სათათბირო ორგანოს – დარბაზის – არსებობა ვივარაუდოთ. ამავე დროს, აუცილებლად აღსანიშნავია, რომ წყაროებში დაცულია ისეთი ინფორმაციაც, რომელიც ცალსახად ეწინააღმდეგება დარბაზის, როგორც ოფიციალური სათათბიროს ორგანოს არსებობას. ამიტომ ჩვენ ვეთანხმებით იმ მეცნიერთა მოსაზრებას, რომლებიც თვლიდნენ, რომ დარბაზი არ წარმოადგენდა მეფესთან არსებულ ოფიციალურ სათათბირო ორგანოს.

¹⁰³ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 23.

¹⁰⁴ ქ. ჩხატარაიშვილი. ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 49.

¹⁰⁵ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XII საუკუნეების საქართველოში, გვ. 28.

Mikheil Bakhtadze

TOWARDS ISSUE OF EXISTENCE OF “DARBAZI” IN GEORGIA IN 11TH-14TH CENTURIES

Summary

According to widespread opinion in the Georgian historiography, “darbazi” was the royal council that was assembling during the certain periods. Of course, word “darbazi” has another meaning as well and this fact is recognized by all researchers. Ivane Javakhishvili was the first who thoroughly researched the issue of “darbazi”. According to his opinion, *“darbazoba” (meeting of darbazi) was held with the presidency of king. The members of darbazi had the special name and they were called as “people of darbazi” (darbaisi eri). From this term “darbaiselni” (honored, gentle, genteel) was originated. Two types of “Darbazoba” were known: 1. with “major rule”; 2. with “minor rule”. King was responsible to order which kind of darbazoba he wanted in specific case... darbazoba with major rule was the banquet ceremony... supposedly, darbazoba “with minor rule” was operative state council... darbazoba was held for the discussion and decision of important state matters and for the ceremonial feasts as well. It decreed the following: laws and the highest justice; issue of announcement of war; at least during the rule of Tamar matter of appointment of high officials”.*

Ivane Javakhishvili’s opinion was shared by the most researchers of later period. But among the Georgian historians we see also the different opinion (Ilya Antelava, Nodar Shoshiashvili) that “darbazi” as royal council never existed. It is important to establish *raison d’être* of “darbazi”. A lot of matters of political system of the united Georgian monarchy are connected with this issue.

Narrative sources that we possess do not include accounts that could firmly establish the existence of “darbazi” as royal council. Some sources could be interpreted differently in order to prove the existence of “darbazi” as royal council. Legal texts are more important than narrative sources, namely, legal code of Giorgi V the Brilliant and a legal code of Beka and Aghbugha. The latter includes almost nothing about “darbazi”. Giorgi V the Brilliant’s legal code includes the passages about “darbazi”, but it hard to make any explicit decisions while analyzing them, everything depends on the interpretation. Term

“darbazi” in this document could be royal court, royal palace, but also we could assume royal council as well. “The Regulation of the Royal Court” is not an official legal document but it is the main source to study the Georgian political system of this period. We agree with those researchers who consider the 2nd half of the 13th century as a date of composition of this text. Term “darbazi” is mentioned eleven times in “The Regulation of the Royal Court”, but this document does not allow us strict definition of its meaning.

In the royal charters of the Georgian kings “darbazi” as royal council is not attested. Acts issued by Bagrat IV and Giorgi III and preface of legal code of Giorgi V the Brilliant preserves the accounts that make us to think that only those persons were assembling with the king for discussion and council who were responsible for the particular matter. Presumably, there was no established royal council with defined members. Shota Rustaveli’s “The Knight in the Panther’s Skin” is important source for the study of the Georgian political system. The poem frequently mentions word “darbazi”, but never as a word for the council.

In conclusion we should assume that there are no direct accounts which would verify the existence of “darbazi” as an official royal council. But still we have some historical sources which could be interpreted as such. At the same time it must be admitted that sources preserve accounts that directly contradict existence of “darbazi” as official council. Hence we agree with those researchers who think that “darbazi” never was the official council of a king.